

---

jaroslav pánek

DĚJINY PŘEDBĚLOHORSKÝCH ČECH VE VĚDECKÉM DÍLE ZIKMUNDA WINTRA

shrnutí problematiky¹

Zikmund Winter výrazně zasáhl do výkladu českých dějin na přelomu středověku a novověku, avšak učinil tak v době, která neměla valné porozumění pro vědeckou pluralitu. Třebaže se snažil zůstat stranou politických zápasů, v prostředí zjitřeném bojem o *Rukopisy* a vyhrocujícím se česko-německým soupeřením se nemohl nepřidat na jednu ze stran uvnitř českého kulturně politického tábora. Vzhledem ke svému názorovému zakotvení a společenskému postavení zvolil tu, která byla právě na ústupu. V důsledku toho se už za svého života dočkal ze strany odpůrců namnoze záporného hodnocení, které převládalo i po většinu 20. století. V podstatě šlo o tvrzení, že úspěšný novelista Winter dokázal archivním výzkumem nalézt obrovské množství dílčích údajů, ale v záplavě pramenů a detailních faktů se nedokázal patřičně orientovat a utonul v nich.

Metodicky i názorově zůstával Winter pod vlivem svého uctivaného učitele Václava Vladivoje Tomka. Z jeho rozporuplného vývoje vnímal především to období, v němž se stal Tomek syntetikem pražských (a s nimi i českých) dějin a v jehož průběhu potlačil svou někdejší politickou vyhraněnost. Nicméně v protikladu k Františku Palackému zůstával Tomek i tehdy přísným kritikem předbělohorského stavovství a obdivovatelem hodnot habsburské monarchie jakožto nositele společenského řádu a náboženské jednoty. Zatímco tato konzervativní linie českého po-

---

1 Podrobnější zpracování této problematiky vyjde ve sborníku k 70. narozeninám J. Války, *Studia Comeňiana et historica*, 1999. V tomto stručném sdělení podávám pouze základní teze a na nejnnutnější míru omezují poznámkový aparát.

hledu na předbělohorskou dobu pozvolna vyhasínala, utvářel se na sklonku 19. století protichůdný proud, který vycházel z podnětů Jaroslava Golla a hledal zcela jiné řešení bělohorské otázky.

Wintrovým osudem se stalo zřetelné generační zpoždění. Zatímco on působil jako středoškolský profesor, bádal ve venkovských archivech a věnoval se beletrii, proběhl v české historiografii převrat, který vynesl do popředí Gollovy žáky jakožto rozhodné stoupence pozitivismu a nových nároků na vědeckou metodu. V důsledku tohoto časového posunu začal Winter svými knižními pracemi navazovat na Tomka v době, kdy se stala tato inspirace v české společnosti i v dějepiscectví zjevným anachronismem. V téže době si hledali místo na slunci mladí adeпти historické vědy, kteří sice za sebou ještě neměli podstatné badatelské výsledky, o to bouřlivěji však odmítali vše, co se lišilo od jejich nedávno nabytých představ. Zikmund Winter v jejich očích ztělesňoval sepisovatele nekritických snůšek nezvládnuté faktografie, a tak se o něm také ve svých referátech bez zábran vyjadřovali. Winter se naopak domníval, že je mladšími kolegy neprávem osočován, a ve své osobní dotčenosti se ani nesnažil s nastupující badatelskou generací navázat účinnou rozpravu.

Ve svém postoji nezůstával Zikmund Winter osamocen a rozhodně mu nehrozilo, že by mohl být umlčen, jak někdy v pocitu ukrivdění naznačoval. Měl velkou podporu starších historiků, kteří oceňovali Wintrovu výjimečnou pracovitost, schopnost přinést netušené množství neznámých poznatků a literárně je ztvárnit. Kromě V. V. Tomka stáli na jeho straně osobní přátelé Antonín Truhlář a Josef Vítězslav Šimák, dále pracovníci Muzea Království českého (Antonín Jaroslav Vršátko, Václav Schulz, Adolf Patera), Archivu Země české (František Dvorský, Julius Pažout, Vojtěch Jaromír Nováček), Archivu města Prahy (Josef Emler, Jaromír Čelakovský, Josef Teige) a přední historikové působící mimo Prahu (František Kameníček, František Mareš, August Sedláček a další). Po boku Zikmunda Wintra stály rovněž konzervativnější skupiny historiků v Matici české, Královské společnosti nauk a České akademii věd a umění.

Zatímco v tomto prostředí se Wintrovi dostávalo pochopení a podpory při publikačních záměrech, u odpůrců nenacházela porozumění jeho snaha vysvětlovat vlastní metodu jako důsledné hledání objektivního stanoviska, na jehož základě si má každý čtenář vytvořit vlastní úsudek. Výtky kritiků, že Winter postrádá dostačující metodické školení, byly v podstatě oprávněné, neboť jinými slovy vystihovaly důsledky autorova opožděného vstupu na scénu české historiografie. Neznamená to však, že by tento historik

postrádal jakékoli vlastní pojetí předbělohorské doby a že by je – byť jen v náznacích – do svého vědeckého díla nepromítl.

Wintrový monografie, které vyšly v letech 1890-1913,² se v různých podobách vracejí k jeho snaze „zevrubně a po všech stránkách vylíčiti kulturním obrazem život v městech za starodávna“.³ Nebylo to přesné ani chronologicky výstižné vyjádření, neboť Wintrův zájem sahál do období mezi husitstvím a Bílou horou (výjimečně s ponorem do 14. století), avšak v závislosti na zachování archivních pramenů se soustřeďoval především ke druhé polovině 16. a k počátku 17. století. Nicméně zahrnutím zhruba dvousetleté periody si autor vytvořil možnost sledovat poměrně dlouhodobý vývoj, a to nezávisle na období habsburském; výhodou byl rovněž dílčí přesah za rok 1620, zahrnující i bezprostřední důsledky Bílé hory.

Zpracování života ve městech na přelomu středověku a novověku představovalo velké téma a svědčilo o vysokých ambicích Zikmunda Wintra. Nebyla to volba nikterak náhodná, ba ani závislá pouze na pramenových východiscích. Srovnatelný výběr učinili předtím nebo téměř současně i další historici podobného badatelského zaměření: V. V. Tomek se soustředil na vylíčení českých dějin se zřetelem k hlavnímu městu (musel však již abstrahovat od vývoje dalších městských obcí), August Sedláček se věnoval historii šlechty a jejích sídel, Klement Borový pojednával o prelátsstvu a o něco později sáhl Josef Kalousek k dějinám selského lidu. Při takovém rozdělení úkolů zůstávalo měšťanstvo jedinou ze základních vrstev stavovské společnosti, již bylo nutno věnovat soustavnou výzkumnou pozornost. Winter si jako první u nás jasně uvědomil, že toto téma lze uchopit i jinak než jen na úrovni místních monografií nebo studia městského práva a správy.

2 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku*, I, II, Praha 1890, 1892; *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1893; *Život církevní v Čechách. Kulturněhistorický obraz z XV. a XVI. století*, I, II, Praha 1895, 1896; *Děje vysokých škol pražských od secesi cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897; *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1899; *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturněhistorický obraz*, Praha 1901; *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906; *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526-1620)*, Praha 1909; *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, vydal J. V. Šimák, Praha 1913.

3 Z. Winter: *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, s. IX.

Soustavnou heuristikou v městských archivech a poté promyšleným utříděním dříve neznámé látky dospěl Winter k výsledkům, které znamenaly tematickou inovaci v české historiografii. V postupně vznikajících monografiích vystihl podstatné vnitřní souvislosti jednotlivých složek a funkcí městského organismu. Byly to především funkce sociálně organizační a administrativní; ve své někdejší mnohotvárnosti a následně v historikově popisu naznačovaly otevřený systém, jenž nacházel odraz v literárním zpracování. Se značným smyslem pro soustavné utřídění látky zachytil Zikmund Winter církevní a náboženskou, školskou a hospodářskou stránku městské kultury, ve výběru i některé další aspekty hmotné kultury měšťanstva.

Zvláště úspěšný byl Winter tam, kde mu archivní prameny umožňovaly zrekonstruovat administrativní svazky městské společnosti (církevní správa, organizace školství, řemesel apod.), naopak slabiny se projevovaly při snaze vystihnout způsob myšlení raně novověkého člověka, jemnosti konfesí, či naopak široké vývojové souvislosti. V prvním případě se Winter místo věcného rozboru občas uchyloval k ahistorické moralizaci, ve druhém spíše čtenáři unikal předčasným odbíháním od tématu a přeskokováním problémů. Břemeno neobyčejně početných a v detailu rozrůzněných pramenů mnohdy vskutku bránilo proniknout od rozmanitých jevů k podstatě. Jednak proto, že Winter zřídka kdy přistoupil k hlubší srovnávací analýze (zpravidla se spokojoval s paralelním popisem jevů), jednak proto, že pokora před prameny mu znesnadňovala hierarchizaci poznatků a odrazovala jej od zobecnění.

Přes tyto metodické obtíže a přes zdrženlivost v generalizacích nepostrádal Zikmund Winter vyhraněný názor na předbělohorskou dobu a na její vědecké pojetí. Stavovskou společnost, jež se dotvořila mezi husitstvím a Bílou horou, vnímal prostřednictvím města, avšak zásluhou komplexní povahy městského obyvatelstva dospíval k představě o všech základních sociálních vrstvách. V Tomkově duchu zaujal ke stavovství silně moralizátorský postoj, nepřekonal mravní předpojatost tím, že by provedl hlubší srovnání s poměry v jiných zemích, a přejal od svého učitele tezi o blahodárné úloze silné panovnické moci. Podobně při hodnocení náboženských poměrů dospíval k názoru, že v českém prostředí chyběla žádoucí snášenlivost, neboť se nedopracoval ke srovnání poměrů v Čechách a jinde v Evropě, jež by mu zdejší inerkonfesijní soužití umožnila vyložit v mnohem příznivějším světle.

Při utváření Wintrova pojetí předbělohorské doby zaujala významně postavení národnostní otázka. Winter zůstal poplatný romantickým před-

stavám o české mírumilovnosti a pohostinnosti, na druhé straně pak vytýkal nedostatečnou prozíravost Čechů ve vztahu k Němcům a jejich „lsthému násilí“, s nímž se vždy snažili prosadit v Čechách na úkor domácího obyvatelstva.⁴ Doba před třicetiletou válkou pro něho představovala „zápas dvou národů“ o převahu v českých zemích.⁵ Důležitým mezníkem se měl stát rok 1615, avšak ani obranným sněmovním usnesením o výlučném postavení českého jazyka se nepodařilo zastavit nepříznivý vývoj, který dovršila nešťastná bělohorská bitva.

Při výkladu národnostních poměrů se Winter naprosto zřekl deklarované objektivity a stal se mluvčím českých národních zájmů. Kladel minulost před oči současníků jako výstražný příklad, což odpovídalo i současnému Zíbrtovu chápání národnostně aktualizované kulturní historie. Nabádavé pojetí starších českých dějin muselo mít ovšem i svou optimistickou stránku. Winter si osvojil představu o dvojnásobně vzestupné křivce českého národního života. Podle ní po prvním nástupu češství v době předhusitské a husitské nastal dlouhodobý, mnoha okolnostmi zaviněný úpadek, ale v posledních letech před protihabsburským povstáním se Češi vzpamatovali, překonali lhostejnost k postavení svého jazyka a pokusili se obnovit jeho výlučnost. Současně rozvinuli školství, které zajišťovalo pevný základ národní vzdělanosti a předznamenávalo pedagogické výboje Jana Amose Komenského. Národní tragédie nebyla jen výsledkem vlastních pochybení, nýbrž především nepříznivé souhry vnějších okolností. Přes mnohostranné ztráty a bezpříkladné utrpení „vzkříšen jest nynější český národ“.⁶ Ač jen v náznacích, ozývají se tu zárodky české nacionalistické koncepce, kterou později důsledně propracoval Josef Pekař.

Pojetí předbělohorských dějin ve vědeckém díle Zikmunda Wintra ústrojně navazuje na Tomkovu konzervativní koncepci, posouvá ji však do sféry měšťanstva v přesvědčení, že právě „český měšťan“ se stal nositelem „největšího podílu tehdejší kultury“,⁷ představitelem hodnot, které za-

4 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst I*, s. 164.

5 Tamtéž, s. 169.

6 Z. Winter: *Život církevní v Čechách I*, s.286.

7 Z. Winter: *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, s. 780.

jišťují kontinuitu národního vývoje. Druhá inovace Wintrova celkového pohledu na předbělohorskou dobu tkví v přijetí dílčích podnětů liberálního dějepisce, které oproti Tomkovi oslabilo úlohu katolicismu a zdůraznilo nenaplněnou, avšak nezbytně potřebnou náboženskou snášenlivost. Zásadní odlišnost od Tomkova výkladu spočívá ovšem v mnohem menším akcentu na dynamický rozměr dějin a naopak ve zdůraznění jeho statických složek.

Wintrovo vědecké dílo časově i metodicky stojí na přelomu věků. Má základ v době, kdy – nejen ono, ale i celá česká historiografie – nesnadno nachází rovnováhu mezi vědeckou objektivitou a službou národu. Přes všechna vnitřní ztroskotání a vnější odsudky je to dílo soudržné, založené na vlastní představě o předbělohorské době. Vykládá ji nejen s detailním zaměřením na život tehdejšího měšťanstva, ale také se zobecňujícím záměrem jako svébytnou epochu v dějinách českého národa a jako výstražný předstupeň jeho moderního vývoje.